

॥ अष्टावक्र प्रारम्भ ॥

आश्विन शुद्ध अष्टमि

1.306

ASHA ARCHIVES

॥अ॥

॥१॥

श्रीगणेशायनमः॥ ॥जनक उवाच॥ कथं ज्ञानमवाप्नोति कथं सुक्ति
र्भविष्यति॥ वैराग्यं च कथं प्राप्तमेतत्वं ब्रूहि मे प्रभो॥ ॥१॥ अष्टावक्र उवा
च॥ सुक्तिमिच्छसि चेन्नात्र विषयान्निषेधवत्पुनः॥ क्षमा जवदे या तोषं
सत्यं पीयूषवद्भुज॥ ॥२॥ नेपथ्यं न जलं नाग्निर्न वायुर्द्यौर्न वा भवान्
एषां साक्षिणमात्मानं चिद्रूपं विद्धि मुक्तये॥ ॥३॥ यदि देहं पृथक् कृत्य
चित्तिविश्राम्यति हसि॥ अपुनैव सुखी शांतो बंधमुक्तो भविष्यसि॥ ॥४॥
न च विषादिको वरुणो नाश्रमी नाक्षरः॥ असंगो सि निराकारो

॥राम॥

॥१॥

विश्वसाक्षीसुखीभव॥५॥धर्माधर्मोसुखंदुःखंमानसानिननेविभो
॥नकर्त्तासिनभोक्तासिमुक्तस्ववासिस्वर्वदा॥६॥एकोदृष्टासिस्व
र्वस्यमुक्तप्रायोसिस्वर्वदा॥अयमेवहितैवंधोदृष्टारंपश्यसीतरां॥
हं ॥अंकर्त्तैत्यहंमानमहाहस्माहिदंशितः॥नाहंकर्त्तेतिविश्वात्पामृतं
पीत्वासुखीभव॥७॥एकोविभुद्वोपोहमितिनिश्चयवहिना॥प्र
ज्वाल्यज्ञानगहनवीतशोकसुखीभव॥८॥यत्रविश्वमिदंभातिक
ल्पितंरज्जुसर्पवत्॥आनंदपरमानंदःसर्वोपलब्धसुखंचर॥९॥

॥३८॥

॥२॥

मुक्ताभिमानी मुक्तो हि वदो वदामिमान्यपि ॥ किं वन्ती ह सत्येयं यामतिः
सा गतिर्भवेत् ॥ ११ ॥ आत्मा साक्षी विभुः पूर्ण एको मुक्तश्चिदक्रियः ॥
असंगो निस्पृहः शान्तो भ्रमात्संसारवानिव ॥ १२ ॥ कूटस्थं बोधमद्वैमात्मा त
नं परिभावय ॥ आभासो हं भ्रमं मुक्तावाप्तं भावमथान्तरं ॥ १३ ॥ देहाभि
मानपाशेन विरंवदो सिपुत्रक ॥ बोधो हं ज्ञानखड्गेन तन्निष्कृत्य सुखी भ
व ॥ १४ ॥ निःसंगो निष्कुर्यात्सितं स्वप्नकाशो निरंजन ॥ अयमेव हितैर्वंधः स
माधिमनुतिष्ठति ॥ १५ ॥ त्वया व्याप्तमिदं विश्वं त्वयि प्रोक्तं यथार्थं त ॥ शुद्ध

॥राम॥

॥२॥

बुद्धस्वरूपत्वं मागमः शुद्धचित्तता ॥ १६ ॥ निरपेक्षो निर्विकारो निर्भरः शीत
लाशयः ॥ अगाधबुद्धिरशुद्धो भवचिन्मात्रवासनः ॥ १७ ॥ साकारमनस्तैवि
द्विनिराकारं तु निश्चलं ॥ एतन्मत्त्वोपदेशेन न पुनर्भवसंभवः ॥ १८ ॥ यथैवा
दशीमध्यस्थैरूपेन परितस्तु सः ॥ तथैवास्मिन्शरीरैः परितः परमेश्वरः
॥ १९ ॥ एकं सर्वगतं व्योमं वहिरंतर्यथा घटे ॥ नित्यं निरंतरं ब्रह्म सर्वभूतगतं
तथा ॥ २० ॥ इति प्रथमप्रकरणं ॥ जनक उवाच ॥ अहो निरंजनः शान्तो
बोधो हं प्रकृतैः परं ॥ एतावन्महं कालं मोहेनैव विद्वितः ॥ १ ॥ यथा प्रकाश

॥ अ. ॥

॥ ३ ॥

याम्येको देहमेतत्तथा जगत् ॥ अतो मम जगत्सर्वं अथवा च न किंच न ॥ २ ॥ स
शरीरमहो विश्वं परित्यज्य मया पुनः ॥ कुतश्चि कौशला देव परमात्मा विलो
क्यते ॥ ३ ॥ यथानतो यतो भिन्नास्तरंगाः फेनबुद्बुदाः ॥ आत्मनो न तथा भि
न्नं विश्वमात्मविनिर्गतं ॥ ४ ॥ तंतुमात्रो भवत्येव पटो यद्विचारितः ॥ आ
त्मतन्मात्रमेवेदंतद्विश्वं विचारितं ॥ ५ ॥ यथैवैशुरसे कृत्वा तेन व्याप्ते
वशार्कराः ॥ तथा विश्वं मयि कृत्वा मया व्याप्तं निरंतरं ॥ ६ ॥ आत्मा जाना ज
गत्माति आत्मज्ञानात्मा सते ॥ रज्ज्वत्तानादहिर्भाति तद्ज्ञानाज्ञा सते न

॥ रामः ॥

॥ ३ ॥

हि॥१॥प्रकाशोमेनिजंरूपं नातिरिक्तोऽस्यहंतत॥यदाप्रकाशतेविश्वंतदाहंभा
ससर्वहि॥२॥अहोविकल्पितंविश्वंमत्तानान्मयिभासते॥रूपंभुक्तौपरणी
रजौवारिसूर्यकरेयथा॥३॥मत्तोविनिर्गतंविश्वंमयेवल्लयमेष्यति॥अदि
कुंभोजतेवीचिकनकेकरकंयथा॥४॥अहोअहंनमोममंविनाशोयस्य
नास्तिमे॥ब्रह्मादिस्तंवपर्यंतंजगन्नाशोपितिष्ठत॥५॥अहोअहंनमोममं
एकोहंदेहवानपि॥कुचिन्नगंतानागंताव्याप्यविश्वमवस्थित॥६॥अ
होअहंनमोममंदक्षोनास्तीहमत्सम॥असंस्पृश्यशरीरेणयेनसर्वंवि

॥३५॥

॥४॥

रंधृतं॥१३॥अहोअहंनमोमहंयस्यमेनास्ति किंचन॥अथवायस्यमेसर्वं
यदाअनसगोचरं॥१४॥ज्ञानज्ञेयंपरिज्ञातात्रितयंनास्तिवास्तवं॥अज्ञाना
द्रातियत्रेदंस्वोहमस्मिनिरंजन॥१५॥दैतमलमहोदुःखंनान्यतस्यास्तिभे
षजं॥दृश्यमेतन्मृषासर्वंएकोहंविदुस्वोमल॥१६॥बोधमाओहमजानादुपा
धिःकल्पितोमया॥एवंविमृषतो नित्येनिर्विकल्पेस्थितिर्मम॥१७॥अहोमयि
स्थितंविश्वंवस्तुतो नमयिस्थितं॥नमेबंधोस्तिमोक्षोवाभ्रान्तिःश्रान्ति
राश्रयः॥१८॥सशरीरमिदंविश्वंनकिंचिदिदंनिनिश्चितं॥भुद्विन्मात्रआत्मा

॥रामः॥

॥४॥

चतुर्लक्षस्मिन्कल्पनाधुना॥१८॥शरीरंस्वर्गनरकौबंधमोक्षौभयंतथा॥कल्पना
मात्रमेवैतत्किमेकार्यंविदात्मनः॥१९॥अहोजनसमूहेपिनद्वैतंपश्यतोमम
॥अरण्यमिवसंसृजंकरतिंकरवाण्यहं॥२०॥नाहं देहो न मे देहो जीवो नाहम
हं हि चित्॥अयमेव हि मे वंधो आसीद्य जीविते स्य हा॥२१॥अहो भुवनकल्पो
लेर्विचित्रैर्द्राक् समुत्थितं॥मय्यनंतमहो भो धौ चित्तवाते समुद्यते॥२२॥
मय्यनंतनंतमहो भो धौ चित्तवाते प्रशास्यति॥अभोग्या जीववर्णिगो जग
त्यो नो विनश्वरः॥२३॥मय्यनंतमहो भो धौ वाच्यं जीववीचयः॥उद्यंति घ्नंति

॥३५॥

॥५॥

खेलंतिप्रविशंतिस्वभावतः॥१५॥ ॥इतिद्वितीयप्रकरणं॥२॥अष्टावक्त्रउवाच
॥अविनाशिनमात्मानमेकंविज्ञायतत्वतः॥तवात्मज्ञस्यधीरस्यकथम
र्थाज्जरतिः॥१॥आत्माज्ञानादहोप्रीतिर्विषयभ्रमगोचरे॥शुक्लेरज्ञानतोलो
भोयथारजतविभ्रमे॥२॥विश्वंस्युरतियत्रेदंतरंगाश्वसागरे॥सोहमस्मी
तिविज्ञायकिंदीनश्वधावसि॥३॥भुत्वापिभुद्वैतस्यमात्मानमसिसुंद
रं॥उपस्थेत्यंत्यं सत्तोमालिन्यमधिगच्छति॥४॥सर्वभूतेषुचात्मानं सर्व
भूतानिचात्मनि॥मुनेर्जीनआश्चर्यममत्वमनुवर्तते॥५॥आस्थितं पर

॥रामः॥

॥५॥

माहैतंमोक्षार्थेषु व्यवस्थितः॥ आश्चर्यं कामवशागोविकलः केति शिष्या
॥६॥ इदं ज्ञानदुर्मित्रमवधार्यातिदुर्वलः॥ आश्चर्यं काममाकांक्षेत्का
लमेतमनुस्मृतः॥७॥ इहासुखविरक्तस्य नित्या नित्यविवेकिनः॥ आश्च
र्यं मोक्षकामस्य मोक्षादेव विभीषिका॥८॥ धीरस्तु भोज्यमानोऽपि वीर्य
मानोऽपि सर्वदा॥ आत्मानं केवलं पश्यन्ननुष्यति न कुप्यति॥९॥ इह मा
नं शरीरं स्वपश्यत्यन्यशरीरवत्॥ संस्तवे चानिंदायां कथं शुभे नमहाश
यः॥१०॥ मायामात्रमिदं विश्वं पश्यन्निगतकौतुकः॥ अपि संनिहिते मृत्यो

ति

॥ अ ॥

॥ छ ॥

वथं जस्य ति धीरधी ॥ ११ ॥ निस्पृहं मानसं यस्य नैराशयेऽपि महात्मनः ॥ तस्या
त्मज्ञानरूपस्य तुलना केन जायते ॥ १२ ॥ स्वभावादेव जानीयाद्दृश्यमेतन्न
किंचित् ॥ इदं ग्राह्यमिदं त्याज्यं सर्वं किं पश्यति धीरधी ॥ १३ ॥ अंतस्तत्तत्कृष्या
यस्य निर्वृद्धस्य निराशिषः ॥ यद्दृष्ट्यागतो भोगो न दुःखाय न तु हृये ॥ १४
॥ ॥ इति तृतीयप्रकरणं ॥ ३ ॥ जनक उवाच ॥ हं नात्मजस्य धीरस्य खलतो
भोगतीक्ष्णया ॥ न हि संसारवाहिकं मे रूढैः सह समानता ॥ १ ॥ यस्य दंष्ट्रेऽप्यस्य बोदी ॥ रामः ॥
नाः शक्राद्याः सर्वदेवताः ॥ अहो तत्र स्थितो योगी न हर्षमुपगच्छति ॥ २ ॥ तत्र ॥ छ ॥

तस्य पुराणपायाभ्यां स्य शोऽहं तर्न जायते ॥ न ह्यकाशस्य धूमेन दृश्यमानो
पि संगतिः ॥ ३ ॥ आत्मैवेदं जगत्सर्वं ज्ञातं येन महात्मना ॥ यच्छ्रुत्वा वर्त-
मानं तन्निषेद्धं श्रमेत कः ॥ ४ ॥ आब्रह्मस्तं वपयंतं भूतग्रामे चतुर्विधे ॥
वित्तस्यैव हि सामर्थ्यमिच्छानिच्छाविवर्जने ॥ ५ ॥ आत्मानमद्वयं कश्चिज्जा-
नाति जगदीश्वरम् ॥ यदेतितत्सकुरुते न भयंतस्य कुत्रचित् ॥ ६ ॥ ॥ इ-
ति चतुर्थप्रकरणं ॥ ४ ॥ अष्टावक्र उवाच ॥ न ते संगोस्ति केनापि किं शुद्धं
त्यक्तुमिच्छसि ॥ संपातविलयं कुर्वन्नेव मे वलयं व्रज ॥ १ ॥ इदं निभवन्तो-

॥३५॥

विश्वंवारिधेरिवबुद्बुदः॥इतिज्ञात्वैवमात्मानंमेवमेवल्लयंव्रज॥२॥प्रत्यक्षमप्य

॥३॥

वस्तुत्वादिश्वंनास्त्यमलेत्वयि॥रज्जुसर्पश्चव्यक्तमेवमेवल्लयंव्रज॥३॥समदुः

खसुखःपूराभाशानैराश्रयोसम॥समजीवनमृत्युःसन्नेवमेवल्लयंव्रजः

॥४॥॥इतिपंचमप्रकरणं॥५॥जनकउवाच॥आकाशवदनंतोहंपटवत्याकृ

तंजगत्॥इतिज्ञानंतथैतस्यनत्यागोनग्नहोलयः॥६॥महोदधिरिवाहंसप्रपं

चोवीचिसन्निभः॥इतिज्ञानंतथैतस्यनत्यागोनग्नहोलयः॥७॥अहंसभुक्तिः॥राम

संकाशोरूपवदिश्वकल्पना॥इतिज्ञानंतथैतस्यनत्यागोनग्नहोलयः॥८॥॥३॥

अहंवा सर्वभूतेषु सर्वभूतान्यथोमयि॥ इति ज्ञानं तथैतस्य न त्यागो न ग्रहो न
य॥४॥ ॥ इति षष्ठो प्रकरणं॥ ६॥ जनक उवाच॥ मय्यनंतमहं भो धौ विश्व
पो त इतस्ततः॥ भ्रमति स्वान्तवातेन नममास्य सहिष्यता॥ ७॥ मय्यनंतम
हं भो धौ जगदी विश्वभावतः॥ एदेतु वास्तमाया तु न मे वृद्धिर्न च क्षतिः॥ ८॥ म
य्यनंतमहं भो धौ विश्वं नाम विकल्पना॥ अतिशान्तो निराकार एतदेवाहमा
स्थितः॥ ९॥ आत्माभावेन नाभावस्तज्ज्ञानं ते निरंजने॥ इत्यस्य स्तोऽस्य हं शान्तः
एतदेवाहमास्थितः॥ १०॥ अहो चिन्मात्रमेवाहमिंद्रजालोपमं जगत्॥ अतो म

॥ अ ॥

मदथंकुजहेयोपादेयकृत्यना ॥ ५ ॥ इति सप्तमप्रकरणं ॥ अष्टावक्र

॥ ८ ॥

वाच ॥ तदा बंधो यदा चित्तं किं चिदांछति शोचति ॥ किं चिन्मुचति गृह्णाति
किं चिद्विष्यति कुप्यति ॥ ९ ॥ तदा मुक्तिर्यदा चित्तं न वांछति न शोचति ॥ न मुं
चति न गृह्णाति न विष्यति न कुप्यति ॥ १० ॥ तदा बंधो यदा चित्तं शक्तं का स्व
पिरष्टिषु ॥ तदा मोक्षो यदा चित्तमशक्तं सर्वदृष्टिषु ॥ ११ ॥ यदा नाहं तदा
मोक्षो यदा हं बंधनं तदा ॥ मत्वेति हेतुया किं चिन्मा गृह्णाति मुचमा ॥ १२ ॥
॥ ४ ॥ इत्यष्टमप्रकरणं ॥ अष्टावक्र उवाच ॥ कृताकृते च हं दानि कदा

॥ राम ॥

॥ ८ ॥

शांता निवृत्त श्रवणं ॥ एवं ज्ञात्वेह निर्वेदा इव त्यागपरो वर्तते ॥ १ ॥ कस्यापि ना
तथ न्यस्य लोक चेष्टावलोकनात् ॥ जीवितं छावुभुक्षा च वुभुत्सोपसमं
गता ॥ २ ॥ अनित्यं सर्वमेवेदं तापघ्नितयद्दूषितं ॥ असारं निन्दितं हेयमिति
निश्चित्य शांम्यति ॥ ३ ॥ कोसौ कालो वयः किं वा यत्र हृदं हानि नो नृणां ॥ नासु
पेश्यथा प्राप्ते वर्त्तसिद्धि मवाप्नुयात् ॥ ४ ॥ नानामतं महर्षीणां साधूनां
योगिनां तथा ॥ दृष्ट्वा निर्वेदमापन्नः को न शाम्यति मानवः ॥ ५ ॥ हृत्या मूर्ति
परिज्ञानं चेतनस्य न किं गुरु ॥ निर्वेदसमतायुक्त्या यस्तारयति संसृते ॥

॥३५॥

॥६॥

॥६॥ पश्य भूतविकारांस्त्वभूतमात्रान्यथार्थतः ॥ तत्क्षणाददनिर्मुक्तः स्वरू
पस्योभविष्यसि ॥ ७ ॥ वासनासवसंसारइतिसर्वाविमुचता ॥ तत्त्यागो वा
सनात्यागास्थितिरयथातथा ॥ ८ ॥ इतिनिर्वेदाष्टकं ॥ ९ ॥ अष्टावक्र
उवाच विहाय वैरिणं कामं अर्थं ज्ञानार्थसंकुलं ॥ धर्ममप्येतयोर्हेतुं सर्व
ज्ञानादरंकुरु ॥ १० ॥ त्वघ्नं जालवत्पश्यदिनानि त्रीणि पंचवा ॥ मित्रक्षेत्र
धनागारदारापत्यादिसंपदः ॥ ११ ॥ यत्रयत्र भवेत्तस्मात्संसारं विदितवै ॥
पौठवैराग्यमास्थाय वीत तत्सः सुखी भव ॥ १२ ॥ तस्मात्मात्रात्मको बंधस्त

॥ रामः ॥

॥ ६ ॥

आशोमोक्षउच्यते॥भवा संशक्तिमात्रेणापानितुमिहसुहसुह॥४॥त्वमे
कश्चेतनः शुद्धोजडंविश्वमसन्नतथा॥अविद्यापिनकिंचित्साकावुभुत्सा
तथापिते॥५॥राज्यं सुता कलत्राणि शरीराणि धनानि च॥संशक्तस्य
पिनष्टानितवजन्मनिजन्मनि॥६॥अलमर्थेन कामेन सुकृतेनापि
कर्मणा॥७॥संसारकांतारेन विश्रांत्यमभून्मनः॥८॥कृतं न कतिज
न्मानिकायेन मनसा गिरा॥९॥स्वमाया सदं कर्म तदद्यात्सुपरम्यतां॥
॥१०॥इति अष्टावक्रगुरुकौपशमाष्टकं॥१०॥अष्टावक्र उवाच॥भा

॥ॐ॥

॥१०॥

वाभावविकारांश्च स्वभावादिति निश्चयी॥ निर्विकारो गतः क्लेशः सुखेनैवो
पशाम्यति॥१॥ ईश्वरसर्वनिर्मातानेहान्यरिति निश्चयी॥ अंतर्गलितसर्वांशः
शांतः काचिनसज्जते॥२॥ आपदः संपदः काले दैवादेवेति निश्चयी॥ तप्तस्य
स्येन्द्रियो नित्यं न वांछति न शोचति॥३॥ सुखदुःखे जन्म मृत्यु दैवादेवेति नि
श्चयी॥ साध्यादर्शनी निरायासः कुर्वन्नपि न लिप्यते॥४॥ चिंतया जायते दुःखं
नान्यथेति निश्चयी॥ तया हीनः सुखी शांतः सर्वत्र गलितस्य हः॥५॥ नाहं दे
हो न मे देहो बोधो हमिति निश्चयी॥ कैवल्यमिदं प्राप्नोत स्मरत्यहं कुरु

॥रामः॥

॥१०॥

तं॥६॥भाक्कुम्भस्तं वपर्यंतमहमेवेति निश्चयी॥ निर्विकृत्यः शुचिः शांतः प्राप्ता
प्राप्तविनिर्मुक्तः॥७॥नानाश्चर्यमिदं विभवं न किंचिदिति निश्चयी॥ निर्वी
र्यः सुखं तिमात्रो न किंचिदिति शान्तिः॥८॥इति अष्टावक्तोक्तं ज्ञानाष्ट
कं॥९॥जनक उवाच॥कायकृत्या सह पूर्वततो वाग्विस्तारसह॥अथ चिंतनस
हस्रस्मादेवमेवाहमास्थितः॥१॥प्रीत्यभावेन शब्दादेरदृश्यत्वेन चात्मनः
॥विश्वेपैकाग्रहृदये एवमेवाहमास्थितः॥२॥समाध्यासादि विक्षिप्तो
व्यवहारः समाधये॥एवं विलोक्य नियममेवमेवाहमास्थितः॥३॥हेयो

॥३८॥

॥५५॥

पादेयविरहा देवं हर्षविषादयो ॥ अभावादद्यहेव स्रनेवमेवाहमास्थितः
॥४॥ आश्रमानाश्रमध्यानंचितस्वीकृतवर्जनात् ॥ विकृत्यंममवीक्ष्येते
एवमेवाहमास्थितः ॥५॥ कर्मानुष्ठानमज्ञानाद्यथैवोपरमस्तथा ॥ बुधा
सम्यगिदंतत्त्वमेवमेवाहमास्थितः ॥६॥ अचिंत्यं चिंत्यमानो विचिंत्यतां
प्रभजत्वसौ ॥ त्यक्त्वा तद्भावनां तस्मादेवमेवाहमास्थितः ॥७॥ एवमेव ह
तं येन सह नार्थो भवेदसौ ॥ एवमेव त्वभावाद्यः सह नार्थो भवेदसौ ॥
॥८॥ इति एवमेवाहं ॥९॥ जनक उवाच ॥ अकिंचन भवं स्वास्थ्यं कौपी

॥१०॥

॥११॥

न त्वेपि दुर्लभं॥ त्यागादाने विहाया तस्मादहमासेयथा सुखं॥१॥ कुत्रापि
खेदं कायस्य जिह्वा कुत्रापि विद्यति॥ मनः कुत्रापि तस्य त्का पुरुषार्थे
स्थितः सुखं॥२॥ इतं किमपि नैवं स्यादिति संविं त्यत त्वतः॥ यदा यत्कर्तुं
प्रायाति तत्तत्त्वासेयथा सुखं॥३॥ कर्म नैष्कर्म्यनिर्वंधाभावादेहस्य
योगिनः देहात्स योगविरहादहमासेयथा सुखं॥४॥ अर्थानर्थानमे
स्थित्या गत्या वाशयनेन वा॥ तिष्ठन्नाह स्वपन्न तस्मादहमासेयथा सु
खं॥५॥ स्वपतो नास्ति मे हानिः सिद्धिर्यत्र वतो न वा॥ नासौ त्नासौ विहाया

॥ अ॥

स्मादहमासेयथासुखं॥ य॥ सुखादिरूपा नियमं भावे स्वा लोका भरिशः

॥ १२॥

॥ शुभाशुभे विहाया स्मादहमासेयथासुखं॥ १॥ इति यथासुखं सप्तकं च

योदप्रकरां॥ १॥ जनक उवाच॥ प्रहृत्याभ्युचितो यः प्रमादाभावभाव

न॥ निद्रितो बोधित इव क्षीणो सर्वस्वरणो हि स॥ १॥ कथं नानिदं मित्राणि क

मे विषयदृश्यवः॥ कशाखं च विज्ञानयदामे गलितास्य हा॥ २॥ विज्ञाने

सगस्त्रिपुरुषे परमात्मनि च श्वरे॥ नैराशे वंधमोक्षे च न चिंता मुक्तये मम

॥ ३॥ अंतर्विकल्पभ्रान्त्यस्य बहिः स्वच्छंदचारिणः॥ भ्रान्तस्येव दशास्तास्तास्ता

॥ राम॥

॥ १२॥

दशा एव जानते ॥४॥ इति शांति च ॥१५॥ अष्टावज्जवा च ॥ यथा तथोपदेशेन
कृतार्थः सत्त्वबुद्धिमान् ॥ आजीवमपि जिज्ञासुः परस्त्वविमुह्यति ॥१६॥ मोक्षो
विषयवैरस्य बंधो वैषयिको रसः ॥ एतावदेव विज्ञानं यथेष्टं सितं धातुः ॥१७॥
वाग्मिप्राप्तमहोद्योगं जनं मूकं जगत्सं ॥ करोति तत्त्वबोधो यमनस्य क्तो
बुभुक्षुभिः ॥१८॥ न त्वंदेहो न ते देहो भोक्ता कर्त्ता न वा भवान् ॥ विदूषो सितदा
साक्षी निरपेक्षैः सुखं चरा ॥१९॥ रागद्वेषा मनोधर्मो न मनस्तैकदा च न ॥ नि
र्विकल्पो सिवो धात्मानिर्विकारः सुखं चरा ॥२०॥ सर्वभूतेषु चात्मानं सर्वभू

॥ अ॥

॥ १३॥

तानि चात्मनि॥ विज्ञाय निरहंकारे निर्ममत्वं सुखी भव॥ ८॥ विश्वं सूरति
यत्रेदं तरंगा इव सागरे॥ न त्वमेव न संदेहश्चिन्मर्त्तैर्विज्वरो भव॥ ९॥ अहं स्व
तात अहं स्वनात्र मोहं कुरु च भो॥ ज्ञानं त्वरूपो भगवानात्मा त्वं प्रकृतैष
॥ १०॥ पुरोः संवेष्टितो देहस्तिष्ठत्यायाति याति च॥ आत्मानं गंतानां गता
किमेनमनुशोचसि॥ ११॥ देहतिष्ठतु कल्याणं गच्छत्वद्यैव वा पुनः॥ कदाचिः क
च वा हानिस्तव चिन्मात्ररूपिणा॥ १२॥ त्वय्यनंतमहं भो धौ विश्ववीचिः ॥ रामः॥
स्वभावतः॥ उदेतु वास्तमाया तु न ते हृदि न वा क्षतिः॥ १३॥ तात चिन्मात्ररूपो ॥ १३॥

सिन्नतेभिन्नमिदं जगत्॥ अतः कस्य कथं कुत्र हे यो पादे यद्वत्पना॥ १२॥ एक
स्मिन्नव्ययेशान्ने विदा काशे मले च यि॥ कुतो जन्म कुतः कर्म कुतो हंकार ए
व च॥ १३॥ यत्त्वं पश्यसि तत्रैकं स्वमेव प्रतिभासते॥ किं पृथक् भासते स्व
र्गात्कूटकांगदन्तपुरा॥ १४॥ अयं सोहमयं नाहं विभागमिति संत्यज॥ सर्व
मात्मेति निश्चित्य निःसंकल्पः सुखी भव॥ १५॥ तवैवा ज्ञानतो विष्णुं त्वमेकः
परमार्थतः॥ त्वत्तो न्यो नास्ति संसारी नासंसारि च कश्चन॥ १६॥ भ्रांतिमात्र
मिदं विष्णुं न किंचिदिति निश्चयी॥ निर्वासनः स्फूर्तिमात्रो न किंचिदिवशा

॥ अ॥

॥ १४ ॥

म्यति॥१॥ एक एक भवां भो धा वा सि द स्ति भ वि ष्य ति॥ न ते वं धो स्ति मो क्षो
वा क्त त क्त य सु खं च र॥१॥ मा तं क ल्प वि क ल्प्या भ्यां चि त्तं क्षो भ य वि न्म य
॥ उ प शा म्य सु खं ति ए त्वा त्म न्या नं द वि ग्र हे॥१॥ त्य ज ध्या नं च स र्वं ब्र मा किं
चि द्भु ति धा र य॥ आ त्मा त्वं मु क्त ए वा सि किं वि म र्ष्य सि॥२॥ इ ति गु रू प्रो क्तं
त त्त्वा प दे श विं श ति क म॥१॥ अ ष्टा व क्त उ वा च॥ आ च क्ष व ष्ट रा वा ता त ना
ना शा स्त्रा न्य ने क श॥ त था पि त व शं ति न्न स र्व वि स्म र रा द ते॥१॥ भो गं क
र्म स मा धिं वा कु रू वि त्त त था पि ते॥ चि त्तं नि र स्त स र्व श म त्प र्थ रो च यि ष्य

करिष्य

॥ रामः ॥

॥ १४ ॥

ति॥२॥आयासात्सकलोदःखीनैनंजानातिकचन॥अनेनैवोपदेशेन
धन्यःप्राप्नोतिनिर्बुद्धिं॥३॥आपारेखिद्यन्नेयस्तुनिमेषोन्मेषयोरपि त
स्यान्नस्यधुरीनस्यसुखेनान्यस्यकस्यवित्॥४॥इदं कृत्यमिदंनेतिद्वंद्वं
मुक्तंयदामनः॥धर्मार्थकाममोक्षेषुनिरपेक्षस्तदाभवेत्॥५॥विरक्तो
विषयद्वेषारम्भीविषयलोलुपः॥ग्रहमोक्षविहीनस्तुनविरक्तोनराग
वान्॥६॥हेयोपादेयतातावत्संसारविटपांकुरः॥स्य हाजीवतयावद्वैनि
र्विचारदशास्यदं॥७॥प्रवृत्तौजायतेरागोनिर्बुद्धौद्वेष एवहि॥निर्बुद्धौ

॥३५॥

॥१५॥

वालवद्दीमानेवमेवव्यवस्थित॥८॥ हातुमिच्छति संसारं रागी दुःखजिहा
सया॥ वीतरागो हि निर्दुःखस्तस्मिन् अपि न विद्यते॥९॥ यस्यापि मानो मो
क्षेऽपि देहेऽपि ममता तथा॥ न बाह्यानी न बायोगी केवलं दुःखभागसौ॥१०॥
॥ हरो यद्युपदेष्टा ते हरिः कमलजोऽपि वा॥ तथापि न तव स्वास्थ्यं सर्ववि
स्मरणादते॥११॥ इति शोषदेश समाप्तः॥१२॥ अष्टावक्र उवाच॥ तेन ज्ञा
तफलं प्रापं योगाभ्यासफलं तथा॥ तप्तः स्वच्छंदियो नित्यमेकाकी रम ॥ राम ॥
ते तु यः॥१३॥ न कदाचिज्जगत्पस्मिन् तत्त्वज्ञोऽहं न विद्यते॥ अत एव तेन तेने ॥१४॥

दं परं वृत्तां मंडलं ॥ २ ॥ न जातु विषयां केचित्स्वारामं हर्षयं त्यमी ॥ सल्लकी
पल्लवप्रतीतमिवेभं निवपल्लवा ॥ ३ ॥ यस्तु भोगेषु भक्तेषु न भवत्यधिवासितः
॥ अमुक्तेषु निराकांक्षी तादृशो भवदुर्लभः ॥ ४ ॥ बुभुक्षुरिव संसारे सुसुप्तु
रपि दृश्यते ॥ भोगमोक्षनिराकांक्षी विरलो हि महाशयः ॥ ५ ॥ धर्मार्थकाम
मोक्षेषु जीविते मरणे तथा ॥ कस्याप्युदारचित्तस्य हेयोपादेयतानहि ॥
६ ॥ बाह्यं न विश्वविलये न द्वेषस्तस्य च स्थितौ ॥ यथा जीविकया तस्माद्
न्यभास्ते यथा सुखं ॥ ७ ॥ कृतार्थो तेन ज्ञानेन तस्यैवंगालितधि कृती ॥ पश्य

॥३५॥

॥३६॥

नृथरावनस्यशानजिघ्रननश्नन्नास्तेयथासुखं॥७॥अन्यादृष्टिस्तथावेष्टा
विकलान्नीदियागिच॥नस्यहानविरक्तिर्वाशीराःसंसारसागरे॥८॥न
जागर्तिननिद्रातिनोन्मीलतिनमीलति॥अहोपरदशाकापिवर्ततेमुक्त
चेतसः॥९॥सर्वत्रदृश्यतेस्वस्यसर्वत्रविमलाशयः॥समस्तवासनासु
क्तोमुक्तःसर्वत्रराजते॥१०॥पश्यनृथरावनस्यशानजिघ्रननश्नन्नास्ते
वदनव्रजन॥इहितानिहितैर्मुक्तोमुक्तएवमहाशयः॥११॥ननिन्दतिन
वस्तौतिनहृष्यतिनकुप्यति॥नददातिनगृह्णातिमुक्तःसर्वत्रनीरसः

॥समः॥

॥३७॥

॥१३॥ सानुरागांस्त्रियं हृष्टं तुं वा स सुपस्थितं ॥ अविरुद्धमना स्वस्थो सु
रूपवमहाशयः ॥१४॥ सुखे दुःखे न रे नार्या संपत्सु च विपत्सु च ॥ विशेषे
नैव धीरस्य सर्वत्र समदर्शिनः ॥१५॥ न हि सानैव कारुण्यं नौ दुःखं न च दी
नता ॥ नाश्चर्यं नैव च क्षोभः क्षीणसंसारो नरो ॥१६॥ न सुक्तो विषयद्वेषा
न वा विषयलोलुपः ॥ असंशयमनानित्यं प्राप्नोति पाप्मनः ॥१७॥ समा
धाना समाधानं हि ताहितविकल्पना ॥ अन्यचित्तो न जानाति कैवल्यमि
व संस्थितः ॥१८॥ निर्ममो निरहंकारो न किंचिदिति निश्चितः ॥ अंतर्गतित

॥३५॥

॥१७॥

सर्वांशः कुर्वन् न विन लिप्यते ॥१६॥ मनः प्रकाशसंमोहस्य प्रजाग्रदिव
र्जितः ॥ दशांशमपि संप्राप्तो भवेद्भूतलितमानसः ॥१७॥ इति तत्त्वचरु
पः ॥१८॥ अष्टावक्त्र उवाच ॥ यस्य बोधो दयेतावत्स्य प्रवृद्धवति भ्रमः
॥ तस्मै सुरैर्वै क रूपाय नमः शान्ताय ते जसे ॥१९॥ अर्जयित्वा खिलान् नर्था
न्भोगान्नाप्नोति पुष्कलान् ॥ न हि सर्वपरित्यागमन्तरेण सुखी भवेत्
॥२०॥ कर्त्तव्यं दुःखमात्तं इज्ज्वालादग्धो न रात्मनः ॥ कुतः प्रसम्य पीयूषधारा
सारमृते सुखं ॥२१॥ भवो यं भावनामात्रो न किंचित्परमार्थतः ॥ नास्त्यभा

॥रामः॥

॥१७॥

वः स्वभावानां भावाभावविभाविनां ॥४॥ न इरं न च संकोचां लब्धमेवा
त्मनः पदं ॥ निर्विकल्पं निरायासं निर्विकारं निरंजनं ॥५॥ ध्यामो हमात्र वि
रतौ स्वरूपादानमात्रतः ॥ वीतशोक विराजंते निरावरणादृष्टयः ॥६॥ सम
स्तं कल्पनामात्रमात्मसुक्तस्य नातनः ॥ इति विज्ञाय धीरो हि किमभ्यास
ति बालवत् ॥७॥ आत्मा ब्रह्मेति निश्चित्य भावाभावौ च कल्पितौ ॥ निःकामः
किं विजानाति किं कृते च कुरोति किं ॥८॥ अयं सोहमयं नाहमिति क्षीणा
विकल्पना ॥ सर्वमात्मेति निश्चित्य तस्मै भूतस्य योगिनः ॥९॥ न विक्षेपो

॥३५॥

॥३६॥

न चैकाग्र्यं नातिबोधो न मूढता ॥ न सुखं न च वादः खं सुपशो न तस्य योगि
नः ॥ ३७ ॥ स्वराज्ये भैश्यं हृत्तौ च लाभालाभे जने वने ॥ निर्विकल्प स्वभावस्य
निर्विशेषोक्तिर्योगिनः ॥ ३८ ॥ कृधर्मः कृचक्राकामः कृचार्थः कृविवेदि
ता ॥ इदं कृतमिदं नेति द्वंद्वं सुक्तस्य योगिनः ॥ ३९ ॥ कृत्यं किमपि नैवास्ति
न क्वापि हृदि रंजना ॥ यथा जीवनमेवेह जीवन्मुक्तस्य योगिनः ॥ ४० ॥
कृमोहं कृचक्राविश्वं कृचध्यानं कृसुक्ता ॥ सर्वसंकल्पसीमायां विश्वां ॥ रामः ॥
तू महोत्तमः ॥ ४१ ॥ येन विश्वमिदं दृष्टं सनास्तीति करोतु वै ॥ निर्वीर्यः ॥ ४२ ॥

स्य

किं कुरुते पश्यन्नपि न पश्यति॥१५॥ येन दृष्टं परं बुद्धिं सो हं बुद्धेति चिं
तयेत्॥ किं चिन्तयति निश्चिंतो द्वितीयो न पश्यति॥१६॥ दृष्टे येनात्मा
विक्षेपो निरोधं कुरुते त्वसौ॥ उदारस्तु न विक्षिप्तः स्वाध्याभावात् करोति किं
॥१७॥ धीरो लोकविषयस्तो वर्तमानोऽपि लोकवत्॥ न समाधिं न विक्षे
पेन लेपं च स्य पश्यति॥१८॥ भावाभावविहीनो घटस्तो निर्वासनो बुधः
॥ नैव किंचित्कृतं तेन लोकदृष्ट्यापि कुर्वता॥१९॥ प्रवृत्तौ वा निवृत्तौ वा
नैव धीरस्य दुर्ग्रहः॥ यदायत्कर्तुमायाति तत्कृत्वातिष्ठतः सुखं॥२०॥ नि

॥३५॥

॥१९॥

वसिष्ठो नो निरात्मकः स्वच्छंदो मुक्तबन्धनः ॥ क्षिप्तः संस्कारवातेन चैष्टते सुष्ठु
पर्यावतः ॥ २१ ॥ असंस्पृक्तस्य तु कापि न हर्षो न विषादता ॥ सशीतलमना
नित्यं विदेहवराजते ॥ २२ ॥ कुत्रापि न जिहासा स्निग्धा गोवापि न कुत्रचि
त् ॥ आत्मारामस्य धीरस्य शीतला चूतरात्मनः ॥ २३ ॥ प्रकृत्या भूतस्य चित्तस्य
कुर्वतोऽप्ययच्छ्रया ॥ प्राकृतस्येव धीरस्य नमानो नावमगता ॥ २४ ॥ कृतं
देहेन कर्मैदं नमया शुद्धरूपिणा ॥ इति चिंतानुरोधेन कुर्वन्नपि करोति न
॥ २५ ॥ अतश्चादीव कुरुते न भवेदतिवालिशः ॥ जीवन्मुक्तः सुखी श्रीमान्

॥ रामः ॥

॥ १९ ॥

संसारन्मपिशोभते॥२८॥ नानाविचारात्सुआंतोधीरोविभांतिमागतः॥ न
कल्पतेनजानातिनभ्ररोतिनपश्यति॥२९॥ असमाधेरविशेषान्नमु
मुक्षुर्नचेतरः॥ निश्चित्यकल्पितंविश्वंब्रह्मेवास्तेमहाशयः॥३०॥ यस्यान्तः
स्यादहंकारो न करोति करोति सः॥ निरहंकारधीरेगानकिंचिदहंतं हृतं
॥३१॥ नोद्विग्नं न च संतुष्टं न कर्तृत्वं न द्वर्जितं॥ निराशंगतसंदेहं चित्तमुक्त
स्वरजते॥३२॥ निध्यातुं चेष्टितुं वापियच्चित्तं न प्रवर्तते॥ निनिर्मितं मिदं
किंतु निध्यायति विचेष्टते॥३३॥ तत्त्वं यथार्थमाकर्ण्य मंदः प्राप्नोति मूढतां

॥ अ॥

॥ २० ॥

॥ अथवायातिसंकोचममूढः कोपिमूढवत् ॥ ३३ ॥ एकाग्रतानिरोधोवाम्
हैरभ्यस्यतेभरशं ॥ धीराः ह्येत्येनपश्यंतिस्वप्नवत्स्वपदेस्थिता ॥ ३४ ॥ अप्रय
त्नात्ययत्नाहामूढोनाप्रोतिनिर्वृतिं ॥ तत्त्वनिश्चयमात्रेणाप्राप्तोभवति
निर्वृतिः ॥ ३५ ॥ शुद्धं बुद्धं प्रियं परं निष्पुपं च निरामयं ॥ आत्मानं तन्त्रजानं
तितत्राभ्यासपराजडा ॥ ३६ ॥ नाप्रोतिकर्मणां मोक्षं विमूढोभ्यासरूपि
णा ॥ धन्यो विज्ञानमात्रेणासुक्तस्तिष्ठत्यविश्रयः ॥ ३७ ॥ मूढोनाप्रोतितदु
ल्लयतोभवितुमिच्छति ॥ अनिष्टं न विधीरोहिपरब्रह्मस्वरूपभाक् ॥ ३८ ॥

॥ रामः ॥

॥ २० ॥

निराधाराग्रहव्यग्राः मूढासंसारपोषकाः॥ एतस्यानर्थमूलस्यमूलछेदं
कृतोबुधैः॥३८॥ नशांतिंलभन्तेमूढा यतः श्रमिषुमिच्छन्ति॥ धीरस्तत्त्वंविनिश्चि
त्यसर्वदाशांतिमाप्नुयात्॥३९॥ कात्मनोदर्शनंतस्ययदृष्टमवलंबते॥ धी
रास्तुतंनपश्यन्तिपश्यन्त्यात्मानमव्ययं॥४०॥ कुनिराधोविमूढस्ययोनिर्व
हं करोतिवै॥ स्वारागस्यैवधीरस्यसर्वदासावहविमः॥४१॥ भावस्यभा
वकः कश्चिन्नकिंचिद्भावकोपरः॥ उभयाभावकः कश्चिदेवमेवनिराकुलः
॥४२॥ शुद्धमद्वयमात्मानंभावयन्तिबुबुद्धयः॥ नतुजानन्तिसंमोहाद्यव

॥३५॥

जीवमनिवृत्तौ ॥४३॥ सुसुशोबुद्धिरालंबमंतरेणानविद्यते ॥ निरालंबैव निष्कामा

॥२५॥

बुद्धिमुक्तस्य सर्वदा ॥४४॥ विषयद्विपिनं वीक्ष्य च किं ताः शरणाधिनाः

॥ विशान्तिरुत्तिष्ठति कोऽं निरोधैकाग्रसिद्धये ॥४५॥ निर्वासनं हरिं दृष्ट्वा तस्मै

विषयदंतिनः ॥ कल्पयन्ते न शक्तास्ते सेवन्ते कृतचाटवः ॥४६॥ नमुक्तिका

रिकांधत्ते निःशंको मुक्तमानसः ॥ पश्य श्रवत्स्य शान्तिं न श्रान्नास्ते

यथासुखं ॥४७॥ वस्तुश्रवणमात्रेण शुद्धबुद्धीर्निराकुलः ॥ नैवाचारमना

चारमौदास्यं वा प्रपश्यति ॥४८॥ यदायत्कृतुमायाति तदा तत्कुरुते च ॥२५॥

॥ रामः ॥

॥ २५ ॥

जु॥ शुभं वाप्यशुभं वापि तस्य चेष्टा हि बालवत् ॥ ४९ ॥ स्वातं आत्सुखमात्रो
ति स्वातं आत्मभते परं ॥ स्वातं आनिर्वृतिं गच्छेत् स्वातं आत्यरमं पदं ॥ ५० ॥
अकर्तृत्वमभोक्तृत्वं स्वात्मानं मन्यते यदा ॥ तदा क्षीणा भवंत्येव समस्ता
चित्तवृत्तयः ॥ ५१ ॥ उच्छ्वलाप्य कृति का स्थितिर्धीरस्य राजते ॥ न तु सस्य
हृत्ति तस्य शान्तिर्मूढस्य कृत्रिमा ॥ ५२ ॥ विलसन्ति महाभोगैर्विशान्तिगिरि
हरान् ॥ निरस्तकृत्य नाधीरा अवदामुत्त बुद्धयः ॥ ५३ ॥ ओत्रियं देवतांती
र्थं मंत्रतां भूपतिं प्रियं ॥ दृष्ट्वा संपूज्य धीरस्य न क्वापि हृदि वासना ॥ ५४ ॥ अ

॥३५॥

॥२३॥

ये पुत्रैः कलत्रैश्च दुर्दृष्टैश्चापि गोत्रजैः ॥ विहस्य धिक्कृतो योगी न याति विद्वता
मनाक् ॥ ५५ ॥ संतुष्टोऽपि न संतुष्टः खिन्नोऽपि न च खिद्यते ॥ न स्याच्चर्यदशां
तां तां तादृशा एव जानते ॥ ५६ ॥ कर्त्तव्यतैव संसारो न तापशयंति भूयः ॥ भू
त्याकारे निराकारे निर्विकार निरामया ॥ ५७ ॥ अकुर्वन्नपि त्वशोभाद्य
ग्रः सर्वत्र मूढधी ॥ कुर्वन्नपि तु कर्माणि कुशलो हि निराकुल ॥ ५८ ॥ सुख
मास्ते सुखं ते ते सुखमायाति याति च ॥ सुखं वक्षि सुखं भुक्ते व्यवहारेति ॥ रामः ॥
शांतधी ॥ ५९ ॥ स्वभावाद्यस्य नैवास्ति लोकवद्व्यवहारिणः ॥ महाहृद इवा ॥ २२ ॥

शोभोगतक्लेशः सुशोभते ॥ ६० ॥ निवृत्तिरपि मूढस्य प्रवृत्तिरभिजायते
॥ प्रवृत्तिरपि धीरस्य निवृत्तिफलभाजिनी ॥ ६१ ॥ परिग्रहेषु वैराग्यं प्रायो
मूढस्य दृश्यते ॥ देहे विगलितशस्य कुरागः क्व विरागताः ॥ ६२ ॥ भावना
भावना सक्ता दृष्टि मूढस्य सर्वदा ॥ भाव्यभावनाया सा तु स्वस्य स्यादृष्टि
रूपिणी ॥ ६३ ॥ सर्वारंभेषु निःकामो यश्चरेद्दालवन्मुनिः ॥ न लेपस्तस्य शु
द्धस्य क्रियमाणोऽपि कर्मणि ॥ ६४ ॥ स एव धन्य आत्मनः सर्वभावेषु यः
समः ॥ पश्यन् शृण्वन् त्यक्त्वा न जिघ्रन् न श्रन्ति स्तर्पमानसः ॥ ६५ ॥ कसं

॥३५॥

॥२३॥

सारः कृचाभासः कृसाध्यं कृचसाधनं ॥ आकास्येव धीरस्य निर्विकृत्यस्य
सर्वदा ॥ ६५ ॥ सजयत्यर्थसंन्यासी पूर्णस्वरसविग्रहः ॥ अकृत्रिमो न वदति
ने स माधिर्यस्य वर्तते ॥ ६७ ॥ बहुनात्र किमुक्तेन ज्ञानतत्त्वो महाशयः ॥
भोगमोक्षनिराकांक्षी सदा सर्वत्र नीरसः ॥ ६८ ॥ महदादिजगद्देतन्नाम
मात्रं विजृम्भितं ॥ विहाय शुद्धबोधस्य किंकृत्यमवशिष्यते ॥ ६९ ॥ भ्रमभू
तमिदं सर्वं किंचिन्नास्तीति निश्चयी ॥ अलक्ष्यसुरागाः शुद्धोत्सवावेनैव
शाम्यति ॥ ७० ॥ शुद्धसुरागारूपस्य दृश्यभावमपश्यतः ॥ क्वविधिः क्वचवे

॥रामः॥

॥२३॥

राग्यं कृत्यागः कृत्यमोपिवा ॥ ७१ ॥ स्फुरतो नंतरूपेणाप्रकृतिनचपश्यतः
॥ कबंधः कचवामोक्षः कर्षः कविषादता ॥ ७२ ॥ बुद्धिपर्यंतसंसारोमा
यामात्रं विवर्तते ॥ निर्ममो निरहंकारो निष्कामः शोभते बुधः ॥ ७३ ॥ अक्ष
यंगतसंतापमात्मानं पश्यतो मुनेः ॥ कविद्या कचवाविश्वं कदेहो हंममे
तिवा ॥ ७४ ॥ निरोधादीनि कर्माणि जहाति जडधीर्यदि ॥ मनोरथान्मुला
पांश्च कर्तुमाप्नोति तत्क्षणात् ॥ ७५ ॥ मंदः सुखापित इत्युनजहाति वि
मूढतां ॥ निर्विकल्पो बहिर्यत्नादंतर्विषयलालसः ॥ ७६ ॥ ज्ञानाद्गलितक

॥ अ. ॥

॥ २४ ॥

मीयो लोक दृष्ट्यापि कर्म कृत ॥ नाप्रोत्य वसरं कर्तुं वक्तुमेव न किंचन ॥ १७ ॥
॥ कृतम कृ प्रकाशो वाहानः कचन किंचन ॥ निर्विकारस्य धीरस्य निरातं
कस्य सर्वदा ॥ १८ ॥ क धैर्यं क विवेकि त्वं क निरातं क तापि वा ॥ अ निर्वीच्य
स्वभावस्य निः स्वभावस्य योगिन ॥ १९ ॥ न स्वर्गो नैव नरको जीवन्मुक्ति
न चैव हि बहूनात्र किमु त्तेन योगी दृष्टो न किंचन ॥ २० ॥ नैव प्रार्थयते
लाभमलाभेनानुशोचति ॥ धीरस्य शीतलं चित्तममृतै नैव परितं ॥ २१ ॥
न शांतं स्तोति निष्कामो न दुष्टमपि निंदति ॥ समदुःख सुख तृप्तः किंचि

॥ रामः ॥

॥ २४ ॥

तुल्यं न पश्यति ॥ ८२ ॥ धीरो न द्वेष्टि संसारमात्मानं न दिदृश्यति ॥ हर्षाहर्ष
विनिर्मुक्तो न मृतो न च जीवति ॥ ८३ ॥ निस्त्रेहपुत्रदारदौ निस्क्रामो वि
षयेषु च ॥ निश्चिन्तः स्वशरीरे निराशः शोभते बुधः ॥ ८४ ॥ तुष्टिः सर्वत्र धी
रस्य यथापतितवर्त्तिनः ॥ स्वछन्दचरतो देशान्यत्रात्मनि तशायिनः ॥
८५ ॥ पतन्तरे तु वा देहो नास्य चिन्ता महान्ननः ॥ स्वभावभूमि विश्रान्त्यं
विस्मृता शेष संसृते ॥ ८६ ॥ अकिंचनः कामचारो निर्वृद्धिर्न संशयः
॥ असक्तः सर्वभावेषु केवलोरमते बुधः ॥ ८७ ॥ निर्ममो शोभते धीरस

॥३५॥

॥२५॥

मलोष्ठास्मकांचन॥ सुभिन्नहृदयंग्रंथिर्विनिर्धृतं रत्नस्तमः॥८८॥ सर्वत्र
नवधानस्य न किंचिद्विद्यासनाहृदि॥ मुक्तात्मनो वितृप्तस्य तुलना केन
जायते॥८९॥ जानन्नपि न जानाति पश्यन्नपि न पश्यति॥ बुवन्नपि न च
ते को न्योनिर्वाप्तनादते॥९०॥ भिक्षुर्वाभ्रपतिर्वापियो निष्कामः स्वशो
भते॥ भावेषु गलिताय स्य शोभनाऽशोभना मतिः॥९१॥ कृत्वा कुरु च क
संकोचं कृत्वा तत्त्वं विनिश्चयं॥ निर्व्याजार्जवभूतस्य चरितार्थस्य योगि ॥१॥ रामः॥
न॥९२॥ आत्मविश्रान्तिरूपेन निराशेन गतार्तिना॥ अंतर्दनुभूये ॥२५॥

ततत्कथं कस्य कथ्यते ॥१३॥ सुप्नोपिन सुषुप्तौ च स्वप्नेपि शायिनो न च ॥
जागरेपिन जागर्ति धीरस्तप्तः पदे पदे ॥१४॥ हः सचिन्नोपि निश्चिन्नः सेंद्रि
योपि निरिंद्रियः ॥ सुबुद्धिरपि निर्वुद्धिः साहंकारो न हं कृतिः ॥१५॥ न सुखी न
च वादुःखी न विरक्तो न रागवान् ॥ न मुमुक्षुर्न वा मुक्तो न किंचिन्न च किं
चन ॥१६॥ विशिप्तेपि न विशिप्तेः समौ धी न समाधिमान् ॥ ज्ञाप्येपि न ज
ज्ञेयः पांडित्येपि न पांडितः ॥१७॥ सुक्तो यथा स्थितिः स्वस्थः कृतकं सर्वं
निर्वृतः ॥ समः सर्वत्र वै तस्या न स्मरत्य कृतं कृतं ॥१८॥ न प्रीयते वंद्यमानो

॥अ॥

॥२६॥

निंद्यमानो न कुप्यति ॥ नैवो द्विजतिमररो जीवने नाभिनिंदति ॥ १९ ॥ न धा
वति जना कीर्णो नाररापमुपशांतधी ॥ यथा तथा यत्र तत्र समस्य वाव
तिष्ठते ॥ १०० ॥ ॥ इति अष्टावक्र शांति शतकं अष्टादश प्रकरणं ॥ १८ ॥
जनक उवाच ॥ तत्त्व विज्ञान संदेशमादाय हृदयोदरात् ॥ नाना विध
परामर्श शल्योधारः कृतो मया ॥ १ ॥ क्व धर्मः क्व वा कामः क्व चार्थः क्व
विवेकिता ॥ क्व दैतं क्व च वा दैतं त्वमहिमि स्थितस्य मे ॥ २ ॥ क्व चात्मा क्व च
वानात्मा क्व शुभं क्व शुभं तथा ॥ क्व चिंतं क्व च नाचिंतं त्वमहिमि स्थि

॥ राम ॥

॥ २६ ॥

तस्यमे॥३॥कृभूतं कृभविष्यं चवर्तमानमपि कृवा॥कृदेशः कृचवानि
 त्यं स्वमहिम्नि स्थितस्यमे॥४॥कृचक्रः कृसुषुनिर्वा कृचजागरणं तथा
 ॥कृतुरीयं भयं वापि स्वमहिम्नि स्थितस्यमे॥५॥कृदूरं कृसमीपं वा वाह्यं
 वाभ्यंतरं कृवा॥कृस्थूलं कृचवा सूक्ष्मं स्वमहिम्नि स्थितस्ये॥६॥कृमृत्यु
 जीवितं वा कृकलोकः कृस्थूलौकिकं॥कृसमाधिः समाधिर्वा स्वमहि
 म्नि स्थितस्यमे॥७॥अलं विवर्गकथया योगस्य कथया व्यलं॥अलं विज्ञा
 नकथया विश्रान्तमहात्मनि॥८॥इत्यात्मविश्रान्त्यष्टकं॥९॥जनक उवा

स्य

॥ अ. ॥

॥२७॥

च॥ कृभूतानि कृदेहोवाक्केंद्रियारिक्कवासनः॥ कृशून्यं कृचवैराग्यं सत्त्व
रूपे निरंजने॥ १॥ कृशाखं कृत्मात्मविज्ञानं कृवानिर्वियं मनः॥ कृत्तपिः कृवित्
सत्त्वंगतद्वंद्वस्य मे सदा॥ २॥ कृविद्या कृचवाविद्या कृहं द्वेदं मम कृवा
॥ कृबंधः कृचवामोक्षः स्वरूपस्य कृरूपिता॥ ३॥ कृप्रारब्धानि कृर्मरिगिनी
वत्सुत्तिरपि कृवा॥ कृत्तद्विदेहवैवल्यं निर्विशेषसर्वदा॥ ४॥ कृकर्त्ता कृ
चवाभोक्तानि कृयं स्फुरतां कृवा॥ कृपरोक्षं फलं वा कृनिः स्वभावस्य
मे सदा॥ ५॥ कृलोकाः कृमुमुक्षुर्वा कृयोगी ज्ञानवान् कृवा॥ कृबंधः कृ

॥ राम ॥

॥२७॥

च वा मुक्तः स्वस्वरूपेहमद्वये॥८॥ कृत्स्नः कृत्स्नसंहारः कृत्स्नाध्यः कृत्स्नाधनं
 ॥ कृत्स्नाधकः कृत्स्निद्विर्वास्वस्वरूपेहमद्वये॥९॥ कृत्स्नाता कृत्स्नारां कृत्स्नमेयं
 कृत्स्नप्रमा॥ कृत्स्निचित्कृत्स्नकिंचिदासर्वदाविमलस्यमे॥१०॥ कृत्स्निशेषः कृत्स्ने
 काग्रं कृत्स्निर्वेधः कृत्स्नमूढता॥ कृत्स्नर्षः कृत्स्निषादोवात्सर्वदानिः क्रियस्यमे॥
 ११॥ कृत्स्नेषव्यवहारोवा कृत्स्नापरमाथति॥ कृत्स्नखं कृत्स्नवाङ्खं निर्विमर्ष
 स्यमेसदा॥१२॥ कृत्स्नाया कृत्स्नसंसारः कृत्स्नीतिर्विरतिः कृत्स्ना॥ कृत्स्नीवः कृत्स्नत
 दुःखसर्वदाविमलस्यमे॥१३॥ कृत्स्नवृत्तिर्निवृत्तिर्वा कृत्स्नमुक्तिः कृत्स्नाधनं

॥ अ॥

॥ २८ ॥

॥ कूटस्थनिर्विभागस्य स्वस्य समसर्वदा ॥ १२ ॥ कोपदेशः क्वाशाखं क्
शिष्यः क्चवागुरु ॥ क्चास्तिपुरुषार्थो बानिरुपाध्यः शिवस्य मे ॥ १३ ॥ क्चा
स्ति क्चवानास्ति कास्ति वै क् क्चद्वयं ॥ बहुनात्र किमु ते न किं चिन्नोति
हृते मम ॥ १४ ॥ ॥ इति जीवतुक्ती दर्शनं शिष्यप्रोक्तं ॥ २० ॥ अष्टावक्र उवा
च ॥ दशषट्कोपदेशे सुः श्लोकाश्च पंचविंशतिः ॥ सत्यात्मानुभवोत्तास्य
उपदेशे चतुर्दश ॥ १ ॥ षट् उल्लासे लये चैव उपदेशे चतुश्चतुः ॥ पंचकं स्या ॥ रामः ॥
दनुभवे वंधमोक्षे चैकं ॥ २ ॥ निर्वेदोपशमज्ञाने एवमेवाष्टकं भवेत् ॥ २८ ॥

यथासुखं सप्तकंच शान्तौ तस्याद्दशमिति॥३॥तत्त्वोपदेशो विंशश्च द्वा
ज्ञानोपदेशके॥तच्च स्वरूपे विंशश्चामि च शतकं भवेत्॥४॥अष्टकं चात्म
विश्रान्तौ जीवन्मुक्तौ चतुर्दश॥षट्संख्याक्रमविज्ञाने ग्रंथैकात्म्यमतः
परं॥५॥विंशत्येकमितैः खिलैः श्लोकैरात्माग्निमध्यखै॥अवधूतानुभू
तैश्च श्लोकाः संख्याक्रमा अमी॥६॥०॥॥इति श्री अष्टावक्र वेदान्त
संपर्यास॥७॥॥शुभम्॥०॥॥इति संवत्॥१९॥२॥सालमिति फल
गुण आदि॥८॥रोज॥३॥शुभम्॥०॥०॥०॥०॥०॥०॥०॥०॥०॥०॥

अ.
२५

॥ अष्टावक्रसमाप्तम् ॥

